

– плавання: 38 – українських, 1 – всесоюзний;
– в/атлетика: 75 – українських, 17 – всесоюзних, 3 – світових;
– л/атлетика: 90 – українських, 14 – всесоюзних, 2 – світових і т.д. [7, ар. 64]. Те, що б'ється багато рекордів може бути наслідком застосування кращого (або хоча б якогось) інвентаря; може свідчити також про відносно невисокий їх рівень або ж про те, що власне спортивна робота лише тепер реально розпочалася. В даному контексті, звернемо увагу не лише на рекорди самі по собі, але й на ті відчуття, що їх народжує така кількість. Саме це й зацікавило комуністичну владу в спорті – усвідомлення того, що саме тепер, у «країні робітників і селян», у людської тілесності значно більше можливостей, ніж будь-коли. Відтак, наявність рекордів тепер є необхідною демонстрацією переваг радянської системи.

Висновки. Спорт високих досягнень у Радянському Союзі був продуктом сталінської епохи. Ні до революції (коли його просто не існувало), ні в 1920-ті рр. він розвитку не отримав. Натомість відомі гімнасти, легкоатлети, футболісти, прізвиська який згадуються найперше, були виховані у сталінському тоталітарному суспільстві, в межах системи, що надавала всіляких преференцій своїм кращим спортсменам, які мали уособлювати переваги радянського способу життя.

Перспективи подальших досліджень. В силу того, як усе більше науковців звертатимуться до такої цікавої та багатогранної теми як історія спорту, обов'язково переглядатиметься низка, колись здавалося б непорушних істин, створюючи об'єктивну картину радянського повсякдення і місця в ньому фізичної культури та спорту.

Джерела та література

1. Роберт Эдельман. Серьезная забава. История зрелищного спорта в СССР. – М.: Советский спорт, 2008. – 320 с.
2. Центральний державний архів громадських об'єднань України (надалі – ЦДАГОУ) – Ф.7. Оп.1.Спр.505. – 243 аркуші
3. Известия. – Москва, 1931. – 29 июля
4. Готовий до праці та оборони. – Харків, 1932. – 7 червня
5. Готовий до праці та оборони. – Харків, 1932. – 19 липня
6. Готовий до праці та оборони. – Харків, 1934. – 24 квітня
7. ЦДАГОУ – Ф.7.Оп.1.Спр.1187. – 235 аркушів
8. «ГПО» – Харків, 1934. – 27 липня
9. ЦДАГОУ – Ф.7.Оп.1.Спр.1324 – 182 аркуші
- 10.«ГПО» – Харків, 1934. – 30 травня
- 11.«Молодой ленинец» – Харьков, 1925. – 25 января
- 12.«Готовий до праці та оборони» – Харків, 1932. – 14 грудня
- 13.ЦДАГОУ – Ф.7.Оп.1.Спр.1328. – 161 аркуш
- 14.ЦДАГОУ – Ф.7.Оп.1.Спр.1005. – 167 аркушів
- 15.М.О.Белих, П.Т.Богачик, З.П.Синицький. Легкоатлети України. – К.: «Здоров'я», 1971. – 182 с.
- 16.Киевский инфизкульт: годы и люди. / Под ред. В.Н.Платонова. – К.: Здоровья, 1990. – 216 с.

УДК 94:355.257.7(=161.2) «1939»

Т. Пилипович

УКРАЇНЦІ У РАДЯНСЬКИХ ТАБОРАХ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ПІСЛЯ РАДЯНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ 1939 РОКУ

У публікації досліджено та проаналізовано перебування українців у радянських таборах для військовополонених після радянсько-польської війни 1939 року. У центрі уваги висвітлення маловідомих сторінок перебування українців у радянських таборах для військовополонених в якості колишніх військовослужбовців Війська Польського після вересневої кампанії 1939 року.

Ключові слова: українці, військовополонені, радянсько-польська війна 1939 року..

В публикации исследованы и проанализированы пребывания украинцев в советских лагерях для военнопленных после советско-польской войны 1939 года. В центре внимания освещение малоизвестных страниц пребывания украинцев в советских лагерях для военнопленных в качестве бывших военнослужащих Войска Польского после сентябрьской кампании 1939 года.

Ключевые слова: *українці, военнопленные, советско-польская война 1939 года.*

The publication researched and analyzed stay of the ukrainian in the Soviet POW camps after the Soviet-Polish war of 1939. The focus of the coverage of obscure pages stay of the ukrainian in the Soviet POW camps as former soldiers of the Polish Army after the Invasion of Poland in 1939.

Key words: *ukrainian, POWs, Soviet-Polish war of 1939.*

В шеренгах Війська Польського у вересні 1939 р. воювали, за різними оцінками, від 150 до 200 тисяч українців. Більшість з них сумлінно виконали свій військовий обов'язок, чимало з них віддали своє життя у вересневій кампанії 1939 року. Однак, потрібно зазначити, що значну частину польських військовополонених, що потрапили в радянський полон у вересні 1939 року, а згодом і до складу Армії генерала Андерса, в статусі спецпереселенців, становили українці.

Станом на 1 серпня 1938 р. в польських збройних силах, не будучи громадянами Другої Речі Посполитої, служило 38 контрактних офіцерів-українців [5, с.92].

З нападом Вермахту на території Польщі, українці з етнічних українських земель Другої Речі Посполитої, відчутно поповнили практично всі роди військ польської армії. Відомий діяч українського національно-визвольного руху Т. Бульба-Боровець так описував хід мобілізації: «Потяг набитий вояками та їхніми скриньками і торбами. Всі вони були українцями. На всіх станціях досідають нові вояки...» [1, с.37-38].

Найбільший відсоток українців був у піхотних та кавалерійських частинах. У 30-й піхотній дивізії польської армії 80 - 90 % вояків походили з Поділля та Полісся; 13-а значною мірою була укомплектована уродженцями Рівного, Клевани, Дубного, Костополя, навколишніх сіл; 27-а — призовниками з Ковеля, Луцька, Володимира-Волинського; 14-а — зі Львова, Коломиї, Калуша, Станіслава, Рави-Руської, Кам'янки Струмилової; 17-а — з Бережан, Чорткова, Калуша; 25-а — з Тернополя, Золочева. Українці з Волині становили близько 40% складу кавалерійської бригади тощо [3, с.218].

В середині вересня 1939 р., німці в основному розгромили польську армію, приготування до наступу на східні території Другої Речі Посполитої розпочала Червона Армія. З військ Київського особливого військового округу було створено Український фронт. Командуючим було призначено командарма С.К. Тимошенка, членом Військової Ради — В.М.Борисова, начальником штабу — М.Ф. Ватутіна. До складу фронту було включено 5-у, 6-у, 12-у армії, командуючі відповідно І.Г. Советников, Ф.І. Голиков, І.В. Тюленев.

З'єднання Червоної армії до переходу кордону одержали наказ наркома К.С. Ворошилова не застосовувати зброї проти тих польських частин, які не чинитимуть опору. Заборонялося обстрілювати і бомбардувати населені пункти [2, с.39].

О 5-й годині ранку 17 вересня формування Українського фронту вступили на західноукраїнські землі. Відбулось кілька сутичок на польських прикордонних заставах, але масштабних воєнних дій не було. Польський міністр закордонних справ Ю. Бек через пересувну радіостанцію, розташовану в с. Кути (поблизу румунського кордону), не забарився надіслати до своїх посольств депешу-протест проти вступу радянських військ на польську територію. Міністр констатував початок війни [15, с.125]. Однак, протягом дня звідусіль надходили повідомлення, що «радянські війська не стріляють» [6, с.35]. У той же день головнокомандуючий польською армією маршал Е. Ридз-Смігли видав наказ, у якому говорилось: «З більшовиками не битися, хіба що в разі нападу з їхнього боку або спроби роззброєння частин» [6, с.36].

Уже до 20 вересня радянські війська зайняли Луцьк, Рівне, Дубно, Тернопіль, Бучач, вийшли до Львова [3, с.225]. Солдати й офіцери регулярної польської армії в основному мирно та добровільно здавали зброю радянським військам. Серед цих польських вояків було 20 тис. українців [3, с.226]. Загалом, після нападу Червоної Армії на Польщу у вересні 1939 р. війська Українського і Білоруського фронтів взяли в полон 125 000 тисяч польських вояків [7, с.19].

Більшість етнічних українців взятих в полон військами Українського фронту на території Західної України воювали з німецькими та радянськими частинами в районі Львова, Рівного і Тернополя [16, с.176-177].

19 вересня 1939 р. було створено Управління у справах військовополонених НКВС на чолі з майором НКВС Петром Сопруненко, і комісаром Семеном Нехорошевим. В той же день Лаврентій Берія дав наказ № 0308 «Про організацію військових таборів», в які повинні були бути направлені польські солдати. В усіх радянських документах - від вищих ешелонів державної влади до табірної адміністрації, стосовно польських солдатів використовувався термін військовополонених. Згодом, у

червні 1940 р. Управління по військовополоненим змінило свою назву на Управління у справах військовополонених та інтернованих осіб [7, с.19].

Після захоплення в полон польських військових, радянською владою було вирішено одразу звільнити солдатів українського і білоруського походження. Про це свідчить розпорядження керівника ГПУ Льва Мехліса від 20 вересня 1939 року [16, с.176-177]. Для того щоб утримувати усіх польських солдатів органами НКВС були створені збірні пункти по обидві сторони колишнього радянсько-польського кордону. Відповідні збірні пункти були створені і на території України.

Як уже зазначалося вище, радянське керівництво мало ідею звільнити усіх українських та білоруських вояків Війська Польського, однак з часом від цієї ідеї відмовилися. Слід зазначити, що українці активно протестували проти їхнього насильного утримання в радянських таборах для польських військовополонених наголошуючи на попередній насильницькій мобілізації до польського війська. Звісно, умови утримання військовополонених були дуже складними [4, с.50]. Одним з найбільших таборів для польських військовополонених на території Західної України був табір у місті Шепетівка, сучасна Хмельницька область. Велику кількість серед польських військовополонених там становили українці та білоруси. На початку утримання в радянських таборах, кожен з польських військовополонених проходив процедуру реєстрації, в якій зазначалася освіта, точна адреса, національність та інші деталі військовополоненого [4, с.57].

Зі збірних радянських пунктів, колишні солдати Війська Польського направлялися до концентраційних таборів на території СРСР (Осташківський, Вологодський, Грязовецький, Козельський, Козельщинський, Путивльський, Старобільський, Юхновський). В Осташкові, станом на 10 жовтня 1939 р. утримувалися разом з офіцерами і цивільними особами 6938 солдатів-уродженців Східних Кресів, солдатів родом з центральної Польщі було 1913. Станом на 1 грудня 1939 р. ці цифри змінилися після часткового звільнення солдатів білоруської та української національності (на 5963 військовополонених уродженців новоутворених БРСР і УРСР було 1919 осіб) [9, арк.76]. На початку жовтня 1939 року в таборі в Грязовці на 3095 польських військовополонених було 2500 уродженців Західної Білорусії та Західної України [13, арк.148].

З інформації начальника XII відділу Генерального штабу до начальника Генерального штабу Червоної Армії відомо, що станом на 3 жовтня до пунктів прийому Білоруського і Українського фронтів прибуло 99149 польських військовополонених [7, с.267].

Досить часто між різними групами військовополонених радянських таборів виникали конфлікти. Про стосунки між різними етнічними групами польських військовополонених розповідав комендант Старобільського табору у своїй доповіді: «Вороже поляки ставляться до білорусів та українців, конфлікти виникають навіть між солдатами з різних воеводств» [17, с.202-203]. За повідомленнями керівників радянських таборів для військовополонених відомо, що багато солдатів під час їх перебування в таборі вважали, що неволя є лише тимчасовою, і вони чекали на швидке звільнення. Однак, справа звільнення українських військовополонених була не простою. На підставі наказів Берії і Мехліса від 3 жовтня 1939 р. про звільнення солдатів, уродженців північно-східних територій колишньої польської держави, «(...) польські військовополонені, (...) повинні бути звільнені і відправлені назад в свої будинки» [17, с.578-579].

Ці розпорядження були підтверджені наказом НКВС № 001177 в той же день. Водночас, до всіх командирів таборів військовополонених були надіслані директиви за підписом Л.Берії в якій наказувалося усіх військовополонених з північно-східних провінцій колишньої польської держави «(...) перевірили їхню національність, транспортувати до їхніх домівок» [7, с.269-270]. Згідно вищезазначеного розпорядження 8 жовтня 1939 р. звільненню підлягали 2277 осіб з табору в Орехові, 1809- Старобільську, 2593-Грязовцю, 2409-Вологді, 1219-Путивлі, 1573-Козельську, 6 928-Осташкові, 3521-Южську (в загальній складності 32826 чоловік). Крім того, звільненню підлягали 11 825 ув'язнених, що були включені в 11 пунктів утримання Білоруського та Українського фронтів. Загальна чисельність осіб, яких необхідно було звільнити, становила 44651 особу [7, с.148].

До 19 жовтня з таборів було звільнено 27 557 осіб, та з пунктів утримання на території Західних областей БРСР і УРСР 13 472 осіб. На думку українських істориків, принаймні 20 000 звільнених становили українці [8, с.135]. Незначна частина українців та білорусів була звільнена з таборів згідно наказу П. Сопруненка від 22 жовтня. У той же час, після жовтневого звільнення у таборах залишилося 25000 польських військовополонених (серед них була велика кількість українців), яких направили на будівництво дороги Новоград-Волинський – Львів [20, с.20].

В телеграмі заступника командира НКВС Чернишова до коменданта табору у Козельську наказувалося серед підлягаючих звільненню жителів Західної Білорусії та Західної України обрати 17

000 добре одягнених та працездатних чоловіків і 16 жовтня відправити їх під конвоєм на роботу в Кривий Ріг. Там був підготовлений табір на 18 тисяч осіб.

Досить часто українських військовополонених повідомляли, що вони будуть звільнені і направляються до дому, однак насправді їх переводили до трудових таборів. З табору в Путивлі в жовтні 1939 року було відправлено 1470 білорусів і українців, які вже були готові повернутися до дому. Утримання під вартою польських солдатів було пов'язано з великими радянськими будовами. 25 вересня 1939 р. Політичне Бюро ЦК ВКП(б) прийняло рішення про будівництво автомобільної дороги Новоград-Волинський-Корець-Рівне-Дубно-Львів (Західноукраїнська дорога № 1), на яку направлялося 22 000 польських військовополонених. Колишні польські солдати були розділені на дві групи - в залежності від того, де вони повинні були працювати. Більше 13 000 чоловік ув'язнених планувалося направити на роботи в Кривий Ріг, Єлено-Каракубськ та Запоріжжя. Друга група військовополонених була використана при будівництві шосе № 1 Новоград-Волинський-Корець-Рівне-Дубно-Львів. Дирекція з будівництва цієї дороги знаходилася у Рівному, а з грудня 1940 року в Львові, відповідно, табір для військовополонених був названий Рівненський (знаходився у селищі Житин), а пізніше був названий Львівським. У лютому 1940 року тут працювали 12 840 ув'язнених, у квітні 1940 року це число скоротилося до 12 707. За даними російських дослідників, 10-15% польських військовополонених, які працювали в Україні були українці і білоруси, які сумлінно виконували свою норму [15, с.125].

Етнічний склад польських військовополонених, насильно зайнятих у трудових таборах НКВС і на так званій будові № 1 станом на 28 лютого 1940 року, демонструє Таблиця 1:

Таблиця 1

Етнічний склад польських військовополонених зайнятих у трудових таборах НКВС і на так званій будові № 1, станом на 28 лютого 1940 року.

№	Національність	Рівненський табір	Криворізький табір	Єлено-Каракубський табір	Запорізький табір	Разом	%
1.	Поляки	9834	3977	1698	1036	16545	71,4
2.	Білоруси	2318	2046	130	400	4894	21,1
3.	Українці	413	373	61	45	892	3,8
4.	Євреї	172	352	18	99	641	2,8
5.	Литовці	101	41	2	7	151	0,7
6.	Росіяни	1	42	4	5	52	0,2
7.	Татари	1	4	-	-	5	-
8.	Німці	-	-	-	2	2	-
9.	Латвійці	-	-	-	1	1	-
10.	Чехи	-	-	-	1	1	-
Разом		12840	6841*	1907	1596	23184	100% 1

Джерело: Інформація П.Сопруненка про етнічний склад польських військовополонених зайнятих у трудових таборах НКВС, станом на 28 лютого 1940 р. (w:) Katyń. Dokumenty zbrodni..., t. 1, dokument nr 203, s. 453-454.

Українці становили третю за чисельністю національну групу осіб, серед польських військовополонених, а саме 892 особи (3,8% ув'язнених). Ці цифри були знижені внаслідок звільнення і втеч військовополонених [18, с.453-454].

Утримання українців в таборах для польських військовополонених суперечило навіть радянському законодавству. Відповідно до Указу Президії Верховної Ради про включення Західної України до СРСР (2 листопада 1939 року) особам надавалося радянське громадянство. Незважаючи на це, тисячі громадян були в радянських трудових таборах для військовополонених, тому що радянська влада розглядала їх як безкоштовну робочу силу.

Заклопотаність ув'язнених із приводу своєї подальшої долі проявлялася вже у більш радикальних діях. До 20 серпня 1940 року з табору в Рівному втекло 1408 осіб. До прикладу, прокурор Луцька відмовився порушувати кримінальну справу стосовно втікачів, не вбачаючи в таких випадках правової основи для обвинувачення їх у злочині [15, с.113]. Ув'язнені організували страйки, відмовляючись йти на роботу, і навіть оголошували голодування. З 6927 військовополонених табору в Кривому Розі у січні 1940 року виходило на роботу тільки 2700 чоловік, з яких 250 чоловік були

арештовані і відправлені назад до табору в Осташкові. В таборі у Запоріжжі 990 ув'язнених з 1590 утриманих відмовилися виходити на роботу, чекаючи на повернення до дому. 26 січня 1940 р. було оголошено голодування [11, арк.100].

Така ситуація змушувала адміністрацію таборів і владу ініціювати контрзаходи. У листопаді 1939 року, П. Сопруненко надіслав до Л. Берії пропозицію про зміну статусу військовополонених з Західної Білорусії та Західної України, на статус найманих робітників [12, арк.102]. Влада вирішила, що найкращий спосіб, аби звільнити білоруських і українських військовополонених, є підписання між ними трудових договорів з Наркоматом чорної металургії та НКВС [16, с.177].

Зменшення числа ув'язнених у таборах відбувалося і в результаті втеч. Про ці факти свідчать наступні цифри: у 1939-1940 рр. з таборів втекло 1408 чоловік, з яких 596 були з центральної Польщі. За даними НКВС не менше 50% втікачів були поляки, інші ж становили представники національних меншин [14, арк.157]. Слід зазначити, що після масових втеч радянська адміністрація таборів здійснила ряд запобіжних заходів стосовно втікачів. Радянська адміністрація наголошувала на тому, що володіє усіма адресами військовополонених, і в разі втечі проти їхніх родин, які проживають на території СРСР, будуть застосовані жорсткі міри [4, с.90-91].

9 червня 1940 р. відповідно до наказу Чернишова припинили свою «діяльність» табори на території України, військовополонені були переведені в промислово систему «Севжелдорлаг» на території Комі АРСР, в районі Котласу [16, с.241].

Особливе місце серед радянських таборів займав табір для польських військовополонених у Львові. В першій половині 1940 р. з табору були звільнені близько сотні білорусів та українців. Наступне звільнення відбулося в січні 1941 року, коли було звільнено 81 білорус та українець. Тоді були звільнені в основному хворі та інваліди, жителі західних районів Білорусії та України, представники польської національності були госпіталізовані на місці [10, арк.81, 97]. Незважаючи на звільнення в кінці третього кварталу 1940 року в таборі перебувало ще 14 493 військовополонених. Львівський табір був ліквідований після початку німецько-радянської війни, а ув'язнені, що перебували в ньому були евакуйовані на схід. Під час евакуації польських військовополонених з різних причин, їхня кількість зменшилася на 1 837 осіб-представників різних національностей. 27 липня 1941 р., 12 267 ув'язнених львівського табору були переведені до табору в Старобільську, інші були відправлені в табір до Супраслу.

Інакше склалася доля польських офіцерів української національності. Адже на відміну від рядових солдатів ставлення до них з боку радянської влади було іншим. Незалежно від національності, 15087 польських офіцерів, поліціантів, жандармів і солдатів Корпусу Охорони Пограниччя, були розміщені в спецтаборах НКВС. Відповідно до розпорядження Л. Берії від 19 листопада 1939 р. офіцери та особи з вищими військовими чинами спрямовувалися до спецтаборів НКВС в Старобільську (Ворошиловська область), Осташків (Калінінська область) і Козельськ (Смоленська область), з яких щойно були звільнені солдати та підофіцери. За прямим розпорядженням П. Сопруненка від 20 листопада 1939 року в таборі в Старобільську були залишені 44 прапорщики і підофіцери, що народилися на території Східних Кресів [17, с.216].

Одним з найбільш проблемних питань є визначення національної структури ув'язнених в спецтаборах НКВС. За даними органів НКВС з 14 736 офіцерів і поліціантів в спецтаборах було 97% поляків. Офіційні документи НКВС фіксують мінімальну кількість українців, встановивши її у 33 особи (0,2% від усіх в даній категорії). У лютому 1940 р. в Козельську розміщувалося 6 чоловік, що подавали українську національність, в Осташкові було 23 українці і в Старобільську 4 особи української національності [18, с.446]. Тим не менш, цифри, наведені вище, визначаються тільки тими особами, які в офіційних документах подавали українську національність. Загальна кількість українців була вищою, так як багато з них, записувалися в документах як представники польської національності. З таблиці 3 помітно, що в трьох таборах для військовополонених, українців було лише 33, що складало 0,2 відсотка від загальної чисельності.

Слід зазначити, що більш об'єктивними є статистичні дані про місце народження ув'язнених. 1 грудня 1939 р. в Осташкові серед 5963 ув'язнених було 1 919 вихідців зі Східних Кресів Другої Речі Посполитої [15, с.113]. 3 березня 1940 р. з 14 575 ув'язнених офіцерів, поліціантів і жандармів, які знаходилися в трьох спецтаборах НКВС налічувалося 4040 (27,7%) осіб народжених в західних районах УРСР і БРСР. Народжених на території України було 3099 осіб, відповідно на території Білорусії 1301 особа [16, с.68]. Звичайно, не всі, хто народився в Східних Кресах був українцем, бо переважаючим серед них був відсоток поляків. За допомогою територіального підходу, автор не намагається відірватися від маси польських військовополонених з будь-якої регіональної групи,

однак це єдиний спосіб оцінити кількість українців, які були в таборах для офіцерів. Ці цифри дозволяють визначити, принаймні максимальну кількість вояків українського походження серед польських офіцерів, які опинилися в радянському полоні.

У перші місяці 1940 року, про долю польських військовополонених і затриманих заговорили у вищій радянській владі. Глава НКВС, генерал-майор Петро Сопруненко запропонував Лаврентію Берію «розвантажання» таборів в Козельську і Старобільську [18, с.424]. 20 лютого 1940 р. П. Сопруненко запропонував Л. Берію «офіцерів запасу, жителів західних територій УРСР та БРСР - агрономів, лікарів, вчителів, інженерів, техніків, не обтяжених компроментуючими матеріалами – звільнити з таборів в Козельську і Старобільську. Розрахунки показують, що мова йшла про 400-500 осіб [19, с.33]. Однак пропозиція Петра Сопруненка залишилася без відповіді, тому що радянське керівництво знало інший шлях, щоб позбутися від тисяч антирадянськи налаштованих колишніх польських громадян. 5 березня 1940 р. ЦК ВКП (б) прийняло наступне рішення: «(...) 14 700 справ відносно колишніх польських офіцерів, чиновників, поміщиків, поліцейських, розвідників, жандармів, осадників (...), а також проти 11000 учасників різних контрреволюційних організацій, які були арештовані і ув'язнені в тюрмах західних областей України і Білорусії (...), повинні розглядатися в позачерговому режимі, з застосуванням найвищої міри покарання – розстрілу» [20, с.26].

5 березня 1940 р. план ліквідації польських військовополонених був схвалений і затверджений Сталіним. Справи 14 700 ув'язнених солдатів і тисяч ув'язнених повинні бути розглянуті в рамках спеціального трибуналу. У квітні - травні 1940 р., військовополонені «направлялися в розпорядження НКВС» у табори Смоленської області, Калінінської (Тверської), і Харківської області 14858 польських військовополонених. Згодом, ця група польських військовополонених буде знищена, зокрема в Катині [16, с.64]. У квітні та травні 1940 року проходили масові розстріли польських військовополонених. Згідно радянських даних розстріляли 21 857 осіб, серед них більше 14 000 чоловік зі спецтаборів НКВС. За післявоєнними даними радянського КДБ були страчені 14 552 військовополонених: 4421 ув'язнених Козельського табору в Катинському лісі (Смоленська область), 3820 ув'язнених зі спецтаборів в Старобільську було розстріляно під Харковом і 6311 ув'язнених з табору в Осташкові було розстріляно в околицях села Медное (Калінінська область, сьогодні Тверська) [18, с.446].

Сучасні історики зазначають про різноманітні етнічний склад тих військовополонених, виділяючи серед них осіб польської, української, білоруської, російської, німецької та інших національностей [20, с.118-119]. Підсумовуючи кількість розстріляних з трьох таборів НКВС, можна говорити про 750-800 осіб, які походили з прикордонних північно-східних територій Польщі і довоєнних областей УРСР, знищених радянською владою навесні 1940 року. Серед них були представники різних національностей, в тому числі українці.

Серед вбитих польських офіцерів, були громадяни і з етнічних меншин, серед українців можна виділити наступні імена: православний священник Семен Федоренко, майор Микола Ільків (обидва були вбиті 27 квітня 1940 р. в Катині) [18, с.464-465]. До розстріляних українців відносяться також наступні імена: підпоруччик Василь Урусський, підпоруччик Микола Руденко, Іван Бердило, Олексій Біляєв, Мирон Чмир [15, с.112].

Загальний висновок полягає в тому, що в результаті атаки Червоної армії на Польщу у вересні 1939 року, до радянських таборів потрапило близько 20-25 тисяч українських солдатів. У жовтні 1939 року 10-15 тисяч солдатів були звільнені, інші потрапили на великі промислові підприємства Наркомату чорної металургії та будівництво дороги № 1, у той час як офіцери були відправлені в спецтабори НКВС. Згодом, тисячі звільнених українців під різними приводами потраплять в число депортованих радянською владою. В 1940-1941 роках (в результаті смерті і численних втеч) кількість українців в радянському полоні значно знизилася. У квітні-травні 1940 року, частина вихідців з території України, польських офіцерів, поліцейських, жандармів і чиновників були розстріляні у відповідності з наказом Політбюро ЦК ВКП (б).

Джерела та література

1. Бульба-Боровець Т. Армія без держави. - Київ - Торонто - Нью-Йорк, 1996. – 340 с.
2. Вестник Министерства иностранных дел СССР. - 1989. -№ 18. - С. 39.
3. Головна редакційна колегія. Загиблі на чужині: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубіжем.-К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2003.-624 с.
4. Книш З. За чужу справу.-Торонто: Срібна сурма, 1961, 2-е видання, з передмовою А. Височенка.- 365 с.

5. Руккас А. Участь українців-контрактних офіцерів польської армії у вересневій кампанії 1939 р. // Київська старовина. - 2002. - №3. - С. 90-102.
6. Український історичний журнал. - 1991. - №9. - С. 35.
7. Agresja sowiecka na Polską w świetle dokumentów 17 września 1939 r. Działania wojsk Frontu Ukraińskiego, t. 2, red. nauk. S. Jaczyński. - Warszawa, 1996.- 196 s.
8. Buchało H., Ukraińcy w Polskich Siłach Zbrojnych w czasie II wojny światowej, [w:] «Polska-Ukraina: trudne pytania», t. 9; Materiały IX międzynarodowego seminarium Historycznego Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej,
9. Warszawa, 6-10 listopada 2001, red. R. Niedzielko.-Warszawa, 2002.- 196 s.
10. Centralne Archiwum Wojskowe, sygn. VIII.800.20.6, k. 76.
11. CAW, sygn. VIII.20.288, k. 81, 97.
12. CAW, sygn. VIII.800.20.303, k. 100.
13. CAW, sygn. VIII.800.20.233, k. 102;
14. CAW, sygn. VIII.800.20.189, k. 148.
15. CAW, sygn. VIII.800.20.46, k. 157.
16. Drymmer W.T. W służbie Polsce.-Warszawa: Gryf, 1998.-349 S.
17. Głowacki A. Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej 1939-1941.- Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997.- 695 s.
18. Katyń. Starobielsk, Ostaszków, Kozielsk. Najnowsze dokumenty NKWD, red. J. Bielecki.- Paris: Tumor, 1990.- 675 s.
19. 18. Katyń. Dokumenty zbrodni. Jeńcy nie wypowiedzianej wojny, sierpień 1939 – marzec 1940.- Warszawa: Egros, 1995.- 450 s.
20. 19. Katyń. Dokumenty ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.- Warszawa: MON, 1992.- 430 s.
21. Z archiwów sowieckich. Armia Polska w ZSSR. 1941-1942, oprac. W. Materski.- Warszawa: ZIK, 1993-201 s.

УДК [930.2:070]:355.01.355.01»1939/1945»

Л. Головата

УКРАЇНСЬКИЙ ЛЕГАЛЬНИЙ ВИДАВНИЧИЙ РУХ У СТРУКТУРІ ДОСЛІДЖЕНЬ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Сучасні вітчизняні дослідники назагал одностайні в оцінках радянської історіографічної спадщини у проблематиці Другої світової війни. З одного боку визнається, що вона залишається джерелом емпіричного матеріалу, передусім в аспекті військово-політичному, якому присвячено багатотомні видання, численні монографії, збірники документів, мемуари, науково-популярні й літературно-художні твори, з іншого – що позначена негативним впливом офіційних ідеологічних чинників, глорифікаційними акцентами, які обмежили й надовго zdeformували опанування цього утинку української історії, однак на сьогодні їх здебільшого вже можна вважати подоланими. Ось як зафіксував зміни вчений, що безпосередньо спричинився до зламу офіційних шаблонів, наполегливо, подекуди емоційно протидіючи їхньому безкритичному експлуатуванню в наукових студіях і намагаючись знайти збалансований підхід у висвітленні гострих питань Другої світової війни: «Сьогодні під тиском інформаційної лавини розвалюються беззастережні й непохитні, як здавалося донедавна, історіографічні постулати, що десятками років вважалися єдиноправильними і не підлягали ніякому критичному переглядові. Міцно змонтовані у цільну конструкцію історіографічних обґрунтувань «загального історичного процесу», вони подавалися так, щоб у необізнаній людини не залишалося жодних сумнівів у їх невідворотності та безальтернативності. Нині ця конструкція рухнула. Щоб виправити становище в історіографії, необхідно рішуче відмовитися від наслідків заідеологізованості й заполітизованості історичних знань. Лише за цих умов можуть бути подолані такі прищеплені історичній науці болячки, як кон'юнктура й славослів'я, апологія і тенденційність, тобто вади, що зумовили зниження її авторитету в народі і змушують частину розчарованих офіційною історіографією читачів шукати відповіді на численні запитання у сумнівних працях непрофесійних істориків та журналістів»¹.

¹Коваль, М. Друга світова війна та історична пам'ять // Український історичний журнал. – 2000. – Вип. 4. – С. 14.